

АКТУАЛІЗАЦІЯ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО СЕРЕДОВИЩА У КОНСТЕКСТІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Майбутнє держави, людського суспільства, нації визначається станом освіти, якістю підготовки підростаючого покоління до життя й діяльності. Подальше вдосконалювання систем освіти сполучено з переорієнтацією її цілей, змісту, форм, методів і засобів по наданню допомоги всім учням у розвитку творчих здібностей і дарувань, у придбанні знань про самих себе, людську природу й існуючий світ, у якому вони живуть.

Орієнтованість навчально-виховного процесу на особистість потребує нових підходів до його організації та функціонування, сутнісними ознаками яких є: компетентнісні засади організації й змісту освіти, посилення функціональності змісту навчання; варіативність і різнорівневність освітніх технологій та послуг; цілісне психолого-дидактичне проектування навчального процесу; моделювання освітніх середовищ, їх організаційних, методичних і змістовних компонентів [3]. Саме якісно організоване інтелектуальне середовище дозволить учневі одержувати гарну освіту, представивши йому досить вільний вибір індивідуальної освітньої траєкторії.

Теоретико-методологічним основам розв'язання проблеми взаємодії людини та середовища, його значущості для розвитку особистості в онтогенезі присвячені дослідження А. Бандури, Р. Бейкера, П. Белла, Л. Виготського, Г. Ковальова, К. Левіна, М. Моїсеєва, І. Ойла, Дж. Роттера, С. Рубінштейна, Д. Стоколса, Е. Толмена, М. Хейдметса, Г. Щедровицького, В. Ясвіна та інших. Методологічною чіткістю вирізняється ідея детермінізму С. Рубінштейна як феномен складних залежностей зовнішнього і внутрішнього на різних рівнях розвитку особистості, та положення Л. Виготського щодо визначального впливу на розвиток людини її ситуації соціального розвитку. Різні аспекти впливу освітнього середовища на розвиток людини знайшли відображення в сучасних наукових дослідженнях І. Баєвої, Б. Бім-Бада, І. Булах, В. Вербицького, Б. Вульфова, І. Єрмакова, Є. Климова, О. Коберника, Ю. Мануйлова, Л. Новікової, А. Петровського, Г. Пустовіта, А. Сбруєвої, В. Слободчикова, Л. Сохань та інших. На основі парадигми розвивального навчання (Ш. Амонашвілі, О. Асмолов, В. Біблер, В. Давидов, Д. Ельконін, Л. Занков, В. Рубцов, І. Якиманська) були розроблені концептуальні засади розвивального освітнього середовища (В. Петровський, Л. Кларіна, В. Лебедева, В. Орлов, В. Панов, Л. Смивіна, Л. Стрелкова). Важливого значення в дослідженні цієї проблеми набуває підхід до розгляду людини як активного суб'єкта життєдіяльності в освітньому середовищі, висвітлений у працях К. Абульханової-Славської, Б. Ананьєва, Г. Балла, Л. Божович, П. Блонського, Д. Ельконіна, О. Леонтьєва, В. Рибалки, Г. Щукіної та інших. Аналіз педагогічної теорії свідчить про істотне зростання масиву досліджень, присвячених проблемі створення та функціонування інноваційного освітнього середовища (Л. Ващенко, Л. Даниленко, Г. Єльнікова, Л. Карамушка та інші).

Загальновідомим у педагогіці є факт, що середовище є одним з найважливіших чинників, що впливають на розвиток особистості [1, с. 37]. Специфіка середовища полягає в тому, що його вплив сприймається суб'єктом несвідомо, маючи завдяки цьому достатньо високу потужність.

Мета нашого дослідження – розкрити зміст і сутність поняття «інтелектуальне середовище», проаналізувати поняття «освітнє середовище», «інформаційне середовище».

У вітчизняній психолого-педагогічній і науковій літературі загального чіткого визначення «інтелектуальне середовище» немає, але є досить схожі поняття «освітнє

середовище», «інформаційне середовище» і т.д. Оскільки базовими є поняття «інтелект» та «середовище», зупинимося детальніше на їх визначенні.

За філософським словником «Інтелект (лат. Intellectus – пізнання, розуміння, розум) – суб'єктивна здатність живих істот здійснювати соціально-орієнтовану діяльність, що виражається у пристосуванні до середовища, його творчій зміні. Забезпечує організму прогресуючий життєвий стимул. Протиставляється інстинктам і шаблонам. Як здатність, що дозволяє живим істотам активно досягати поставленої мети» [1, с. 37]. У соціолого-педагогічному словнику за редакцією В.В.Радуги інтелект розглядається як здатність до мислення, раціонального пізнання [1, с. 38].

За психологічним словником «Інтелект (від лат. Intellect – розуміння, пізнання) – це: 1) загальна здатність до пізнання і рішення проблем, визначає успішність будь-якої діяльності і є основою інших здібностей; 2) система усіх пізнавальних здібностей індивіда: відчуття, сприйняття, пам'яті, мислення, уяви; 3) здатність до рішення проблем без проб і помилок «в умі»» [7, с. 549]. Поняття «інтелект» (англ. intelligence), як об'єкт наукового пізнання було введено в психологію англійським антропологом Ф. Гальтоном в кінці XIX ст.

В.Ю. Крамаренко, В.Е.Нікітін, Г.Г.Андрєєв розглядають інтелект як сукупність розумових здібностей людини, як інтегральну і високо диференційну здібність до мислення, як універсальну тренуваність мозку. Ж. Піаже розглядає поняття «інтелект» як гнучку, одночасно стійку структурну рівновагу поведінки, як адаптацію до оточуючого світу, що виражається в підтриманні рівноваги між асиміляцією (засвоєння та відтворення елементів середовища у психіці суб'єкта у вигляді когнітивних схем) та акомодациєю (зміна цих когнітивних схем залежно від вимог об'єктивного світу) [6, с. 47].

Як бачимо, передусім інтелект вчені характеризують як загальну здібність, метакогнітивну структурну організацію, систему психічних механізмів, як інформаційну, адаптивну та регулятивну діяльність, що полягає у здатності ефективно розв'язувати задачі, навчатися, використовувати набутий досвід для вирішення проблем, адаптуватись у суспільстві.

Аналіз досліджень середовища в суміжних науках дозволяє виділити різні підходи до визначення феномена «середовище»: у філософії (І. А. Тен, Є. Фромм), у соціології (П. Сорокін), у психології (Дж. Гібсон, М. Хейдметс і ін.), а також ретроспекція середовищного підходу у вітчизняній педагогіці (Ю. С. Мануйлов, Т. В. Менг, Л. І. Новікова, В. М. Слободчиков, С. Т. Шацкий, В. А. Ясвин і ін.). Середовище розглядають як простір, місце; сукупність умов, факторів, впливів, можливостей розвитку суб'єктів; виховний фактор суспільства, соціального інституту, колективу; фактор освіти й розвитку особистості. У роботах вітчизняних та російських дослідників, проведених у контексті культурно-історичного підходу розводяться поняття «місце освіти», «освітній простір» і «освітнє середовище» [5]. У найзагальнішому сенсі «середовище» розуміється як оточення. У вітчизняній педагогіці та психології термін «середовище» з'явився у минулому столітті, коли достатньо часто вживалися поняття «педагогіка середовища» (С. Шацкий), «середовище колективу» (Л. Новікова), «навколишнє середовище» (А. Макаренко) [3].

У тлумачному словнику дається таке пояснення поняттю «середовище»: оточення, сукупність природних і соціально-побутових умов, а також сукупність людей, пов'язаних спільністю цих умов, в яких протікає діяльність людського суспільства, організмів [1, с. 38].

Словник С. Ожегова трактує «середовище», як заповнене просторово-наочне, природне і соціальне оточення людини, причому вказує, що несприятливе оточення не дає можливості особистості зростати та розвиватися [7, с. 549].

Таким чином, «середовище» є зовнішнім простором, що оточує об'єкт дослідження, має системно організовані складові та створює умови для існування його у просторі, вступаючи з ним у взаємодію.

Розглянемо поняття «освітнє середовище». Останні роки поняття «освітнє середовище» постійно перебуває у полі інтересів наукових досліджень. У тому чи іншому тлумаченні поняття виділяють один або декілька істотніших, з точки зору вчених, ознак освітнього середовища. В. Ясвін під освітнім середовищем (або середовищем освіти) розуміє систему впливів й умов формування особистості за заданим зразком, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні [3]. А. Хуторський, розкриває поняття «освітнє середовище» у контексті особистісно-орієнтованої освіти, як характеристику зовнішнього змісту освіти, що містить у собі умови розвитку особистості [3]. В. Козирєв, І. Шалаєв і А. Веряєв під освітнім середовищем розуміють сукупність установлених в освітньому процесі організаційно-педагогічних умов і факторів, а також міжособистісних відносин, що впливають на формування особистості із заданими якостями [3].

На переконання О. О. Остапенка, освітнє середовище – це цілісний соціально-психологічний простір, що охоплює простір умов, взаємозв'язків і залежностей, простір цілей та намірів, простір взаємин і позицій та завжди ієрархічно, багатозначно структурований [5].

Є. Белякова та І. Захарова визначають поняття «освітнє середовище» як складну систему, що акумулює інтелектуальні, культурні, програмно-методичні, організаційні та технічні ресурси і забезпечує формування особистості в її різноманітних проявах. При цьому управління освітнім середовищем опосередковано цільовими установками суспільства і суб'єктів освітнього процесу [5]. Н. Горбунова вважає, що освітнє середовище вищого навчального закладу можна розглядати як засіб навчання, та як фактор успішної соціально-професійної адаптації майбутнього фахівця [5].

Дослідження О. Арюхіної показали, що існує декілька типів освітніх середовищ, які необхідно розглядати як цілісне явище, оскільки вони одночасно, взаємно проникають і взаємодіють між собою, взаємозбагачують один одного: – середовище, що орієнтоване на створення умов для розвитку особистісних якостей: здоров'язберігаюче, культуротворче, естетично розвиваюче, середовище становлення морального досвіду, середовище розвитку і саморозвитку особистості та ін. – середовище, що орієнтоване на створення умов для формування професійної спрямованості, тобто сукупності професійно значущих якостей, а отже мають професійно-освітні функції: інформаційно-освітнє середовище вищого навчального закладу, інформаційне, професійно-освітнє, віртуальне освітнє середовище та ін. – середовище, що орієнтоване на професійний та особистий розвиток і саморозвиток усіх учасників освітнього процесу (середовище професійно-особистісного саморозвитку студентів) [6, с. 46].

Є. Белякова, І. Захарова вважають, що освітнє середовище як система складається з таких основних компонентів: 1) проблемно-орієнтовані багаторівневі інформаційні (інтелектуальні, культурні, програмно-методичні) ресурси, що містять знання і технології роботи з ними (пошук, зберігання, обробка, застосування); 2) інформаційна інфраструктура, що забезпечує функціонування і розвиток середовища у ході освітнього процесу [6, с. 47].

Проаналізувавши вищесказане, ми можемо зробити висновки, що «освітнє середовище» визначається: як сукупність організаційно-педагогічних умов і факторів, система впливів і умов; як засіб навчання, що сприяє формуванню мотивації студентів до саморозвитку, самоосвіти та є необхідним для професійного становлення майбутнього фахівця.

Окрім визначення «освітнє середовище» в науковій літературі можна зустріти визначення «інформаційне середовище». Під «інформаційним середовищем» розуміється

сукупність програмно-апаратних засобів, інформаційних мереж зв'язку, організаційно-методичних елементів системи вищої школи і прикладної інформації про предметну галузь, що розуміється і застосовується різними користувачами, можливо з різними цілями і в різних сенсах. Концепція інформаційного середовища вперше була запропонована Ю. Шрейдером, який розглядає інформаційне середовище не тільки як провідник інформації, але і як активний початок, що впливає на її учасників [6, с. 47].

Інформаційне середовище вивчалася в багатьох аспектах:

1) як одна зі сторін діяльності. Людина при цьому розглядався як учасник комунікаційного процесу, в основному з точки зору своєї здатності представити особисте знання в тій формі, в якій це знання може бути відчужене, тобто в формі інформації, сприйнявши інформацію, знову перетворювати її в своє приватне знання;

2) як система історично сформованих форм комунікації;

3) як створена всім суспільством інформаційна інфраструктура, що дозволяє здійснити комунікативну діяльність в масштабах, що відповідають рівню розвитку цього суспільства: видавництва, бібліотеки, інформаційні центри, банки даних, засоби масової інформації і т.п. [6, с. 47].

Також, в науковій літературі зустрічається поняття «інформаційно-освітнє середовище». На думку вчених, інформаційно-освітнє середовище – це: системно організована сукупність інформаційного, технічного, навчально-методичного забезпечення, що нерозривно пов'язано з людиною як суб'єктом освітнього процесу (О. Ільченко); організаційно-методичні засоби, сукупність технічних і програмних засобів зберігання, обробки, передачі інформації, що забезпечують оперативний доступ до інформації і здійснюють освітні наукові комунікації (О. Соколова); система, в якій на інформаційному рівні задіяні та пов'язані між собою всі учасники освітнього процесу: адміністрація закладу – педагоги – учні – батьки (О. Кравчина) та ін [7, с. 550].

На думку В. Ясвіна, інформаційно-освітнє середовище ґрунтується на інтеграції інформації на традиційних і електронних носіях, комп'ютерно-телекомунікаційних технологіях взаємодії, віртуальних бібліотеках, розподілених базах даних, навчально-методичних комплексах і розширеному апараті дидактики. А. Андреев об'єднує в понятті інформаційно-освітнього середовища педагогічну систему та її забезпечення, тобто фінансово-економічну, матеріально-технічну, нормативно-правову й маркетингову підсистеми та підсистему менеджменту [6, с. 45].

Будь-яке інформаційне середовище надає можливість отримання необхідних для нього даних, відомостей, гіпотез, теорій тощо, вміння ж отримувати інформацію і перетворювати її необхідно виховувати, виробляти, воно набувається в процесі навчання. Ю. Шрейдер висловлює це так: «У книгах можна прочитати багато про що, але з них не можна отримати вміння читати. Інфосередовище може зберегти багато знань, але не може зберегти в собі вміння користуватися ним» [7, с. 549]. А, О. Ракітіна і Ю. Лискова відзначають, що інформаційне середовище навчальної діяльності формується: – викладачем (він визначає зміст програми курсу, вибір навчальної літератури, методи викладання, стиль спілкування і т.д.); – педагогічним колективом навчального закладу (він визначає загальні вимоги до студентів, які зберігаються традиції даного навчального закладу, форму взаємовідносин педагогічного та студентського колективів та ін.); – державою як суспільним інститутом (воно визначає матеріальне забезпечення освіти в цілому, соціальне замовлення на формування тієї чи іншої системи знань і поглядів) [6, с. 45].

Також, у роботах деяких вчених зустрічається поняття «інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище» (ІКПС). Професор Л. Петухова розуміє ІКПС як сукупність знанієвих, технологічних і ментальних сутностей, які в синхронній інтеграції забезпечують якісне оволодіння системою відповідних знань. Цікаво, як автор тлумачить означені складові: «знанієві сутності передбачають наявність в особистості системи набутих і сформованих знань. До технологічних сутностей ми відносимо технічні,

програмні, мережні засоби отримання, зберігання, опрацювання та представлення інформації. Що ж стосується ментальних сутностей, то вони, у свою чергу, передбачають дотримання сукупності психічних, інтелектуальних, ідеологічних, релігійних, естетичних і інших особливостей народу» [4, с. 83].

Л. Петухова, розкриваючи роль та місце інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища вказує на виникнення трисуб'єктних взаємин, що постають в її полі зору як неперервні і постійні (як у просторі, так і у часі) взаємодії учня, учителя та інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища і спрямовані на реалізацію освітніх потреб учня.

Проаналізувавши роботи зарубіжних вчених, ми знайшли таке визначення поняття «інтелектуального середовища» грецьким вченим Джорджем Маргетісом. Він визначає «інтелектуальне середовище» як розширене фізичне середовище в яке вбудовані технічні пристрої (наприклад, сенсорні мережі), чутливі до присутності людей і які реагують на цю присутність. Подібна чутливість передбачає розпізнавання користувачів, розуміння їх вподобань [1, с. 39].

Американський вчений У. А. Шустер дає таке визначення: «інтелектуальне середовище» - це цифрове середовище, яке активно, але розумно допомагає людям у їх повсякденному житті.

Німецькі вчені Е. Аартс та Р. Вікхерт дають таке визначення: інтелектуальне середовище - це чутливе, адаптивне електронне середовище, яке реагує на дії людей та предмети і задовольняє їхні потреби. Воно включає в себе все навколишнє середовище - в тому числі кожен фізичний об'єкт - і його взаємодію з людьми [8].

Проаналізувавши вищесказане можемо зробити висновок, що «інтелектуальне середовище» - це багатомірна, індивідуалізована, організована система, що спрямована на інтелектуальний та творчий розвиток особистості і яка забезпечує її самореалізацію та особистісний ріст.

Висновки. Отже, розглядаючи співвідношення понять «інтелектуальне середовище», «освітнє середовище», «інформаційне середовище» можна погодитись, що вони є близькими, але не синонімічними поняттями. Навчання й виховання людини здійснюється в певному середовищі, і зрозуміло, що вплив середовища може як сприяти процесам розвитку індивіда, так і гальмувати ці процеси. Терміни «освітнє середовище», «інтелектуальне середовище», «інформаційне середовище» та інші стали широко вживатися не тільки вченими, але й педагогами та психологами-практиками, використовуватися в нормативних документах вищої освіти. Однак необхідно зрозуміти, що неоднозначність термінів, їхня «розмитість» і «рухливість» у будь-якій науці, зокрема й у педагогіці, спричинятиме протиріччя й ускладнення в роботі. Саме тому перспективи подальших досліджень полягають у науковому пошуку та чіткому визначенні поняття «інтелектуальне середовище», його структури та компонентів.

Література:

1. Ващенко Л. Інноваційне середовище післядипломної педагогічної освіти / Л. Ващенко // Післядипломна освіта. – 2012. – № 1. – С. 37–40.
2. Закон України «Про Національну програму інформатизації України» від 4.02.1998 р. – № 74/98 – ВР.
3. Колюткин Ю. Образовательная среда и развитие личности [Электронный ресурс] / Ю. Колюткин, С. Тарасов // О-во «Знание» России. – 2000. – Режим доступа : www.znanie.org/journal/n1_01/obraz_sreda.html
4. Петухова Л.С. Теоретичні основи підготовки вчителів початкових класів в умовах інформаційно-комунікаційного педагогічного середовища: монографія дис. на здобуття наук. ступеня доктора пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Л.С.Петухова. – Херсон: Айлант, 2007. – 200 с.

5. Шапран О. І. Створення інноваційного освітнього середовища в процесі професійної підготовки майбутнього вчителя [Електронний ресурс] / О. І. Шапран, Ю. П. Шапран. – Режим доступу : <http://www.sportpedagogy.org.ua/html/journal/2010-09/10soitpt.pdf>

6. Щекатунова Г. Інноваційний розвиток загальноосвітнього навчального закладу – вимога сьогодення / Г. Щекатунова // Післядипломна освіта. – 2012. – № 1. – С. 40–46.

7. Ягупов В.В. Педагогіка: Навч. Посібник / В.В. Ягупов. – К.: Либідь, 2002. – 560 с. – Бібліогр.: С.549-552.

8. Aarts E., Wichert R. (2009) Ambient intelligence. In: Bullinger HJ. (eds) Technology Guide. Springer, Berlin, Heidelberg